

Олександр Астаф'єв, Людмила Грицик, Микола Зимомря

ЖИТТЯ У ПРОСТОРІ КНИГИ

(До 70-річчя Ростислава Радишевського)

Якщо навіть побіжно критичним оком зміряти організаційно-дослідницьку, громадську і творчу роботу нашого ювіляра, відомого українського вченого, доктора філологічних наук, професора, члена-кореспондента НАН України, закордонного академіка Польської академії знань (Polskiej Akademii Umiejętności, Kraków), завідувача кафедри полоністики Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка, директора Міжнародної школи україністики НАН України, провідного наукового співробітника Інституту літератури імені Т.Г. Шевченка Ростислава Радишевського, то помітимо, що

маємо справу з типом людини, яка живе у внутрішній сфері речей, істинному, божественному світлі свого єства і прагне через слово і вчинок виразити дійсність, вербалізувати її. Такі люди, як пише Томас Карлейль, зі своїми авторськими правами та безправ'ям, живучи переважно в бібліотеці та своєму кабінеті, здатні впливати на цілі покоління, народи й нації, так багато вони встигають зробити за життя, хоча насправді живуть і працюють дуже незвично, намагаючись передати іншим своє натхнення й високі помисли та ідеї; однак трапляється, що сучасники, заклопотані власними проблемами, не розуміють їх високих ідеалів і вчасно не здатні оцінити їхнього внеску в культуру.

Насамперед упадає в очі багатогранність, можна сказати, універсальність таланту Р. Радишевського. Він заявив про себе як учений-літературознавець, перекладач, поет-пісняр, дитячий письменник, талановитий редактор і мудрий керівник, активний громадський діяч, організатор науки, вихователь молодшого покоління. Його посади, титули, учені звання – це лише свідчення дивовижного таланту, невичерпної енергії та величезної працездатності людини, яка своїм універсалізмом і світоглядним кругозором, розмахом наукових інтересів і творів нагадує представників західноєвропейського Відродження.

Звернімо увагу лише на його полоністичні й компаративістичні праці, суспільно-історичну залежність репертуарів і засобів його інтелектуальної діяльності від рівня, розвитку й характеру порушуваних проблем. Тут багато важать питання, пов'язані з динамікою пізнавальних проблем, їх культурно-історичною природою, мінливістю категорій і понять, формуванням нових гносеологічних настанов тощо. Мислення й поведінка вченого, його спілкування з іншими людьми не схожі на стереотипні акти, автоматизм його буття поступається місцем сукупності оригінальних орієнтирів, які він виробляв у процесах проблематизації, проектування й вирішення конкретних літературознавчих завдань.

Учений народився 28 березня 1948 р. в селі Бухарів Острозького району Рівненської області. Початкову освіту здобув у рідному селі і в сусідньому – Михалківцях, а середню – в Бугрині, щодня добираючись на уроки 10 кілометрів і пересікаючи річку Горинь. Земля між Острогом і Гощею, на якій перші кроки зробив юнак, благодатна й позначена Божою десницею, адже в Острозі на зламі XVI – XVII ст. постав знаменитий культурно-освітній центр – Острозька академія. Її заснував один із найбільших магнатів Волині того часу, відомий меценат, політичний діяч, нащадок Володимира Святославовича князь Василь-Костянтин Острозький. До ореолу родової слави князів Острозьких, Острозької слов'яно-греко-латинської академії (див.: [3]), особливої духовної атмосфери й багатих національно-культурних традицій рідного краю Р. Радишевський звертатиметься в майбутньому не один раз, “українські Афіни” будуть для нього могутнім творчим стимулом і символом національної слави.

У 1967 – 1969 рр. хлопець служив у війську, після підготовчого відділення став студентом славистики філологічного факультету Київського державного університету. Зі студентської лави починається творча праця юнака, яка інтелектуальною ниттю зв'язує його з ученим світом, відкриває перед ним керівні принципи наукового дослідження, щоб із часом він сам міг створити нові. Його першу розвідку “Полонізми у творах І. Франка: їх склад, призначення, стилістичні використання” (1971), збудовану на матеріалі “Бориславських

оповідань” Івана Франка, професор Алла Коваль оцінює “на відмінно, з відзнакою”.

1974 року Р. Радишевський за скеруванням Міністерства освіти потрапляє на річне навчання до Варшавського університету. Знайомство з Варшавою, її унікальним пейзажем, Лазенками короля Станіслава Августа Понятовського, Королівським замком, Уяздовськими алеями, славетні традиції Варшавського університету разуче змінять долю юнака. Прогулюючись вулицею Новий світ до костюлу Святого Хреста, де в одній із колон умуроване серце Шопена, чи то мандруючи Краківським передмістям у напрямку до Старого міста, він зрозуміє, що його серце також назавжди “вмуроване” в польську культуру і тепер йому належить проникнути в її “підземні глибини” й розкривати її таємницю. Можна сказати, що Варшава допомогла юнакові знайти своє місце у світі та зрозуміти духовне призначення.

І чим більше юнак вивчає польську літературу, тим глибшими й ширшими стають його погляди, адже наука – це не лише знання, а й свідомість, тобто вміння користуватися своїм пізнанням. Він піклується про наукові результати, прагне застосувати їх на практиці. 1974 року в дев'ятому номері журналу “Знання та праця” під назвою “Значимі теми, високі вимоги” опубліковано його інтерв'ю зі Станіславом Лемом. Цього ж таки року молодий учений виступив із доповіддю “Лєся Українка і “Молода Польща” на Краківській міжнародній студентській науковій конференції, у якій узяли участь представники сорока двох країн. Тут він був удостоєний диплома другого ступеня, який вручив йому видатний дослідник польського модернізму професор Казімеж Вика. Через два роки ця доповідь під назвою “*Łesia Ukrainka a literatura Młodej Polski*” була надрукована у Кракові, у збірнику матеріалів студентської конференції (“*Materiały Międzynarodowej sesji naukowej, zorganizowanej przez Koło Polonistów IFP UJ z okazji jubileuszu 75-lecia istnienia Koła w dniach 20-24 maja 1974*”, Kraków, 1976).

1975 року Р. Радишевський закінчив Київський державний університет і вступив до аспірантури при кафедрі історії української літератури. Тема кандидатської дисертації – “Лєся Українка і польська література”. Науковим керівником стала професор Галина Сидоренко, а постійним консультантом – професор Григорій Вервес.

Вагомість і глибину наукової праці належно оцінили: аспірант переміг у конкурсі молодих учених та був відзначений медаллю Академії наук України (1978). Кандидатську дисертацію захистив у вересні 1979 р.

Результати дослідження частково ввійшли до монографії “Іскри єднання. До питання про інтернаціональні мотиви творчості Лєсі Українки” (Київ: Дніпро, 1983. – 204 с.). Ця праця й досі дивовижно актуальна та вагома, бо засвідчує євроцентризм Лєсі Українки, особливу історико-культурну й геополітичну концепцію її творів. Тут постульовано та обґрунтовано статус і значення європейських цінностей у доробку поетеси, на основі порівняння її творів із текстами Адама Міцкевича, Юліуша Словацького, Зигмунта Красінського, Марії Конопніцької, Адама Асника, Станіслава Пшибишевського, Стефана Жеромського, Вацлава Серошевського, Станіслава Виспянського, Яна Каспровича, Казімежа Тетмайєра та інших автор окреслює специфіку українсько-польського культурного діалогу. Цій же проблематиці присвячена книжка Р. Радишевського “Юліуш Словацький. Життя і творчість” (Київ: Дніпро, 1985. – 208 с.), де він простежує українські мотиви в доробку поета.

У 1990 – 1997 рр. Р. Радишевський перебував у закордонному відрядженні в Польській академії знань (Polskiej Akademii Umijętności), у Кракові. За цей

період він підготував, спорядив передмовою й опублікував 4 книжки. Перша з них – “Jan Dalibor Wagilewicz. Pisarze Polscy Rusini wraz z dodatkiem Pisarze Łacińscy Rusini” (Przemyśl: Południowo-Wschodni Instytut Naukowy, 1996. – 320 s.). Вона вінець науково-просвітницької діяльності одного – нарівні з Маркіяном Шашкевичем та Яковом Головацьким – із “будителів” національної свідомості в Галичині в середині XIX ст., учасника літературного угруповання “Руська трійця” Івана Вагилевича.

Друга – “Poezja polskojęzyczna na Ukrainie w XVII wieku” (Kraków: PAN, 1996. – 99 s.). Третя й четверта – “Polskojęzyczna poezja ukraińska od końca XVI do początku XVIII wieku. Część I. Monografia” (Kraków: Wydawnictwo Oddziału Polskiej Akademii Nauk, 1996. – 283 s.) і “Roksolański Parnas. Polskojęzyczna poezja ukraińska od końca XVI do początku XVIII wieku. Część II. Antologia” / Wybrał i opracował Rostysław Radyszewskij (Kraków: Wydawnictwo Oddziału Polskiej Akademii Nauk, 1998. – 415 s.). У них розкрито роль польського посередництва у формуванні давньоукраїнської літератури, досліджено рецепцію поезії Яна Кохановського, окреслено проблему сарматського рицарства в поезії перелому ренесансу й бароко, а також уміщено корпус текстів відомих і невідомих авторів XVI – XVII ст., споряджений коментарями.

Проблематику барокової панегіричної поезії розвиває дослідник у ще одній книжці, написаній у співавторстві з Володимиром Свербигузом, – “Іван Мазепа у сарматсько-роксоланському вимірі бароко” (Київ: ВЦ “Просвіта”, 2006. – 552 с.). Тут ідеться про патріотизм і жертвоприношення благодійну діяльність гетьмана в різних галузях культурного будівництва, уперше на засадах риторики здійснено широкий філологічний аналіз панегіриків і стемматичних композицій, присвячених Іванові Мазепі. Поглиблює коло барокової проблематики його книжка “Українсько-польське пограниччя: сарматизм, бароко, діалог культур” (Київ: МП “Леся”, 2009. – 300 с.).

Чітко окресленого змісту бароковий синтез набув у книжці Мелетія Смотрицького “Тренос, або Плач Єдиної Святої Помісної Апостольської Східної Церкви...” (Київ: Талком, 2015. – 560 с.), яку переклав зі старопольської, підготував до друку й видав Р. Радишевський. Це перший повний український переклад визначної пам’ятки ранньобарокової полемічної літератури. Книжка вийшла за благословенням Святійшого Патріарха Київського та всієї Руси-України Філарета. Видання двомовне: воно містить польський текст, адаптований до вимог сучасного правопису, український переклад, передмову, словник найбільш уживаних імен, термінів та географічних назв (тобто іменний, предметний і географічний покажчики), відомості про цитованих авторів.

Уміння побачити в літературному процесі діалектику наступності, спадкоємності й відкриття нових ідейно-естетичних орієнтирів дуже характерне для його праць, присвячених зміні культурних парадигм і висуненню на передній план романтизму як реальної зони контакту української та польської літератур, модифікацій взаємин центру і меж усередині національних традицій. Ідеться насамперед про збірник наукових статей Р. Радишевського “Полоністичні та порівняльні студії” (Київ: МП “Леся”, 2009. – 500 с.), антологію “Польські романтики “української школи”: Антоній Мальчевський, Северин Гоцинський, Юзеф-Богдан Залеський” (Київ: МП “Леся”, 2009. – 537 с.), уперше видану працю Володимира Гнатюка “Українсько-польська правобережна література. Вибрані праці” (Київ: МП “Леся”, 2008. – 636 с.), книжки “Польські письменники – Нобелівські лауреати” (Київ: МП “Леся”, 2009. – 510 с.), “Юзеф Ігнацій Крашевський: діалоги з Україною” (Вінниця: ПП ТД “Едельвейс”, 2012. – 160 с.), “Українська полоністика: проблеми, школи, силуетки” (Київ: “Київський національний університет імені Тараса Шевченка”, 2010. – 620 с.). У них автор

простежує мінливу взаємодію традиційного і сучасного начал української й польської літератури саме в пограничному ареалі.

Пізнавальний, загальнокультурний інтерес, глибоку пристрасть уклав Р. Радишевський і в книжку “Літературознавча шевченкіана діаспори та польська рецепція Т. Г. Шевченка” (Київ: Талком, 2011. – 384 с.). Тут він простежує шевченкознавчі праці Леоніда Білецького, Павла Зайцева, Богдана Лепкого, Дмитра Дорошенка, Дмитра Чижевського та інших, діяльність Українського наукового Інституту у Варшаві, творчість поета в інтерпретації Зенона-Леонарда Фіша, Леонарда Совінського, Антонія Гожалчинського, Юзефа Третьяка, Мар’яна Якубця, Стефана Козака, Володимира Мокрого та ін.

Істотною й потрібною видається поява книжки: Юрій Косач. На варті нації / відп. ред., упор., автор передм. Р. Радишевський. – Київ: Талком, 2017. – 464 с. (Серія “Студії з україністики”. – Вип. XXII). Це натхненний нарис історії української літератури з погляду демократичного націоналізму, де ідея української державності провідна та визначальна і в осмисленні літературного процесу. Сам Косач визначив цю свою працю як нарис історії формування українського національного міфу за допомогою художнього слова.

Ще одна грань обдарування Р. Радишевського – художній переклад. Автор розуміє, що сенс перекладу полягає в тому, щоб адекватно передати зміст, думки й почуття, виражені в чужій мові, засобами своєї рідної, тобто надати їм нової форми, але зберегти створюване оригіналом враження, його естетичну функцію. Хоча мови польська й українська дуже близькі, та все ж їхні компоненти смислу, логіко-семантичні, синтаксичні та фонетичні форми не збігаються, тому гармонійність поєднання змісту і форми в перекладах часто переростає у примат змісту над формою. Між оригіналом і його художнім перекладом завжди існує часовий зв’язок.

Він переклав барокові твори: Аноніма [Олександр Тишкевич?] (“Пам’ять слави, праць і трудів Петра Могили”), Феодосія Баєвського (“Ти маєшь, Петре, з чим дійсному Пану”), Лазаря Барановича (“На Венеру остога: утікай мерщій до Бога”, “Лутрові, лотрові”, “Про мир”, “На 1680 рік”, “Марс господар 1680 року”, низку віршів із книжок “Аполлонова лютня” (Київ, 1671), “Вінець Божої Матері” (Чернігів, 1680), Йосипа Верещинського (“Побудка”, “Спосіб осади нового Києва”, “Війську запорізькому присвітлий указ”), Йосипа Калимона (із книги “Повторна скорбота”), Войцеха Кіцького (із книги “Діалог про оборону України”), Петра Могили (“На старожитний герб Максиміліана Бржозовського”, “Читача до Касіяна”), Мартина Пашковського (“Україна татарами терзана...”, Симеона Полоцького (“Жона”, “Одруження”), Мелетія Смотрицького (“Тренос”), Петра Терлецького (“Жорстким колись Батисем гори потоптались”, “Гей, Марсе, доблесті”, “В житті грот лише єдина підпора”, “Вірш на герб”), Івана Ужевича (“Образ чесноти і слави”), Адама Чагровського (“Дума українна”, “До подільського краю син його промовляє”), Яна Щасного-Гербурта (“Практика ракуська”). Із прозових творів цього періоду – Северина Наливайка (“Лист до короля Зигмунта III”), Пилипа Орлика (“Діярій подорожний”).

Почесне місце серед найвидатніших поетів польського Просвітництва посідає творчість Станіслава Трембецького. Дослідник переклав його поему “Софіївка” і як додаток – нарис Сильвестра Грози “Опис Софіївки”. Твори вийшли окремою чотиримовною книжкою: польський текст і його український, французький та російський переклади (Київ: Університет “Україна”, 2015. – 192 с.).

Сповна презентована в його перекладацькому доробку “українська школа” в польському романтизмі. Зачіпають за живе, бентежать, мучать (і ми не можемо не відчувати в них зерен щирої людської правди) вірші таких поетів, як Юзеф-Богдан Залеський (“Спів поета”, “Дума”, “Чайки. Запорозький спів під час повернення Конашевича з морського походу”, “У нас все інакше!”, “Тужливий

співак”, “Думка”, “Скельна чайка”, “Зозулич”, “Синівський жаль”, “Віща сонтрава”, “Степ”, “Збаразька кампанія (уринок із гетьманської думи, підслуханої від українських співців про старовинні героїчні часи)”, “Хотинський похід”, “Із Савур-могили”, “Лях сердечний на марах”, “За привидом журавлів”, “Квінта в моїй кобзі”, “Співоча примара”, “Полянські могили”, “До кобзи”, “Наша покута”, “Телігула”, “Тарасова могила”, “Привітання вітру”, “Невиспівана”, “У заметіль”, “Жива пісня”, “Може, і “Слово” – пісня!”, “Соловей-Боян”, “Чому пилинки?”, “Бог – правда, мир, щастя”, “Звідки моє горе?”, “Пробудження”, “Розподіл Галичини (1850 рік)”, “Світло правди”, “Тарас Шевченко (Історичне)”, “Україна і я”) і Юліуш Словацький (“Допоможи мені, Боже!”, “До альбому Софії Бобрівні”, “Коли ти будеш у моїй країні”).

З ініціативи Р. Радишевського і з його ґрунтовною передмовою побачив світ перший том творів Лева Євгеніуша Венглінського “Вибрані поезії українською мовою” (Київ: Університет “Україна”, 2011. – 800 с.), підготовлено до друку і другий том видання, куди ввійшли польськомовні твори цього автора в перекладі на українську. Наш інтерпретатор зумів у ньому зберегти гнучку ритміко-інтонаційну пісенну природу оригіналу, самоцвіти його образності, побутово-реалістичні деталі.

Бентежною й повною неминущого значення входить у наш духовний світ поезія Ярослава Івашкевича. Ясний, свіжий образ поета, могутність його духу, відвага постають із перекладених Р. Радишевським віршів “До дружини”, “Коли до люблінських повернеш піль...”, “Липки навесні”, “Верес”, “Мандри”, “Травень”, “Щастя”, “Світло”, “Баркарола в Тимошівці”, “Повернення”, “На спаса”, “One-step”, “Ліхтарик анемічно...”, “In modo pastorale”, “Європа” (фрагмент), “Зупинись, чоловіче...”, “Нас ніщо не єднало...”, “Я в покорі любові...”, “Крізь незабутній запах сіна...”, “Осінь і осінні скрипки...”, “Я ще життя так дуже не любив ніколи”, “Хай дні мої до решти...”, “Місяць мав би зійти”, “Блиск зір у спогадах помер”, “Якщо тебе життя зусюди заливає”, “Ще якось у Томашівці...”, “Щовечора, коли все затихає...”, “По кому б’ють ранні дзвони?”, “Треба вмерти”, “Що ж із того, що жайвір цвіркоче”, “Такої долі не оминуть”, “Осінні зорі”, “Історія має лише прикриті...”, “Не кладіть мене до ями”, “Візьміть краплі моєї крові”, “Вікно і дерево”, “Старі жінки”, “Сад зелений узимку”, “Вже не заб’є...”, “Азіати”, “Жменя вербового листя”, “Деся іще квітує”, “Нова реальність”, “Музика літня”, “Спека”, “Підсумок”, “Біографія”, “До Ізольди”, “Остання пісня”.

Винятковою для всієї сучасної літератури є та висота, на яку ідеали гуманізму піднесли польські письменники, лауреати Нобелівської премії. Вони з рішучою силою проголосили думку про те, що любов до людини означає дійову й самовіддану боротьбу за неї. В утвердженні цієї ідеї величезне значення мають твори Чеслава Мілоша; наш автор переклав такі з них: “Міттельберггайм”, “Дух історії” (фрагмент поеми) “Поетичний трактат”, “Повчання”, “Король Попель”, “Veni Creator”, “Зачарований Гуцьо”, “Рік”, “Вікно”, “Місто без імені” (фрагмент поеми), “Коли місячно”, “Але книжки”, “Епітафія”, “Озеро”, “Фокусник”, “У місті”, “Вибираючи вірші Ярослава Івашкевича на вечір його поезії”, “Біг”, а також його Промову з нагоди отримання Нобелівської премії. Рідкісне багатство душі, здатність інтимно “співпереживати” із читачем притаманні Віславі Шимборській; у перекладі Р. Радишевського з’явилися її твори “Світ колишній...”, “Ще”, “Друзям”, “Роздумую про світ”, “Урок”, “Золоте весілля”, “Вірш на честь”, “Несподівана зустріч”, “Рух”, “Сміх”, “До серця в неділю”, “Печера”, “Помилка”, “Подяка”, “Серед сонмища”.

Властиве Р. Радишевському відчуття нероздільності з польським народом помітне і в його перекладі твору Владислава Станіслава Реймонта “Із Холмської

землі. Враження й нотатки”. Уявлення про Радишевського-перекладача було б неповним, якби ми не сказали, що він також віддав українською цілу низку творів Леопольда Стаффа; сподіваємося, що незабаром вийде двотомне видання його поезій, а також побачить світ том поезії й політичних трактатів Юзефа Верещинського й підготовлений до друку окремий том Лева Верещинського (його “Вибрані поезії українською мовою” опубліковані, а переклади його польських віршів – ні).

Переклад ніби канонізує матеріальні форми й зображальні засоби, у кожному нову добу відтворює ідейно-художню суть оригіналу в нових, сучасних йому формах мови та образотворчих засобів. Твори Юзефа-Богдана Залеського, наприклад, не раз перекладали українською мовою; згадаймо переклади Івана Тарасенка (Олександра Савича), Миколи Грака, Володимира Супранівського, Петра Конопацького, Ксенофонта Климковича, Миколи Зерова, Михайла Литвинця та ін. У кожному із цих перекладів відбилася особа перекладача з усіма його індивідуальними рисами і та епоха, коли було створено переклад, тому кожний перекладач уносив у свою версію саме ті елементи, які становили основу актуальної на той час естетики. Отже, кожний новий переклад пропонував трансформацію оригіналу, зумовлену смаками автора або ж епохи. Інакше кажучи, кожна епоха містила й певний канон відхилення від оригіналу, саме в цих відхиленнях полягала позитивна якість перекладу. Ось чому, наприклад, переклади Ксенофонта Климковича сьогодні не задовольняють, багато його слів і зворотів вийшли з ужитку, натомість народилися й усталилися інші слова та звороти, звичні для сучасного читача. Переклади нашого автора позначені печаттю філологічної культури й поетичного обдарування, наприклад, “Скельна чайка” Юзефа-Богдана Залеського: “Рось-Росава” – сонні мрії, / Стогну! – ох та ах! / “Рось-Росава” – лиш надії / Я топлю в сльозах. / Таємниці світ не знає! / Вітер, мов артист, / Звуком він пустим співає, / В серці його зміст”. В оригіналі: “Roś-Rasawa we śnie prawie / Jąkam – ach! o, ach! / “Roś-Rasawa” śnię na jawie / I topię się w łzach. / Tajemnicy mej świat nie wie! / Byle ma wiatr pleść; / Puste brzmienia otow ćpiewpe, / A w sercu ich treść”.

Ще одна проблема, над якою роздумує Р. Радишевський, – чи слід поліпшувати оригінал. Одні перекладачі до оригіналу ставляться з великим пієтетом і перекладають твір слово в слово, про якесь “поліпшення” тут не йдеться. Інші ж на оригінал дивляться як на відправний пункт, або конспект твору, що його має написати перекладач. Р. Радишевський вважає, що свавілля перекладача неприпустиме, тому обходиться без “домислів”, наприклад, як у вірші “Вітражі” Ярослава Івашкевича: “На вітражі Трістан промовив до Ізольтди: / “Вже по долівці йдуть світла, немов гарольди. / І сонце світлячи, крізь наші блідні лица, / Зведе в цілунку нас, як добра янголиця”. В оригіналі: “Poiwiedział na witrażu Tristan do Izoldy / Tańcują po posadzce wesole koboldy, / I słońce, prześwietlając nasze blade twarze, / Połączy pocałunkiem miłosne witraże”.

Мабуть, жодна із проблем художнього перекладу не викликала стільки дискусій, розвідок, статей, як проблема точності перекладу. Ідеться про прихильників “букви” і “духу” перекладу. Одні доводили, що їх насамперед обходить проблема точності, під якою вони мали на увазі дослівний переклад та механічне копіювання чужих синтаксичних і фразеологічних конструкцій. У теорії перекладу є кілька термінів, якими позначають вірність перекладу: це еквівалентність (тобто рівноцінність, рівнозначність і рівносильність) і адекватність (вірність відтворенню). Цікаво, що обидва терміни сягають латинської форми *aequē* – рівно, однаково, так само [1, 286]. Р. Радишевський вважає, що категорії еквівалентності й адекватності багаторівневі, вони включають плани прагматики, семантики, синтаксису. Тут важливо зрозуміти

переклад як систему, прикметами якої є цілісність, структурність, ієрархічність і взаємозумовленість.

Питання точності перекладу нерозривно зв'язано з контекстом. Контекст – це закінчений із погляду змісту уривок письмової або усної мови, з якого можна точно визначити смисл окремого слова чи виразу, що входить до його складу. Наприклад, слово “wiadomość” у “Słowniku języka polskiego” за редакцією Вітольда Дорошевського має три значення: 1) інформація про щось, повідомлення, 2) засіб знань про щось, 2) знайомство з чимось, пізнання його [6, 970–971]. Р. Радишевський, перекладаючи вірш “Вікно і дерево” Ярослава Івашкевича, вибирає із цих трьох значень найточніше, цілком зрозуміле з контексту, спроможне передати суть вірша: “Дерево – музика. / Дерево – симфонія. / Дерево – інформація. / Повідомлення поганого, / Лише поганого – / Поганого”. В оригіналі: “Drzewo muzyka. / Drzewo symfonia. / Drzewo wiadomości, / Wiadomości złego, / Tylko złego / – Złego”.

У наведених прикладах проілюстровано максимальне наближення слова перекладу до слова оригіналу. Кажемо наближення, бо, на жаль, далеко не в усіх випадках у двох якихось мовах є точні взаємні відповідники. Є взагалі слова неперекладні або такі, що перекладаються лише із приблизним значенням, у багатьох випадках – не одним словом, а комбінацією кількох слів. Наш перекладач уміє оперувати багатьма синонімами, добирати найточніші семантичні відповідники, скажімо, у вірші Ярослава Івашкевича “Старі жінки”.

Наприклад, “Тренос” Мелетія Смотрицького має прикмети народного голосіння. На думку Олександра Потебні, голосіння виникли з прадавніх замовлянь на основі віри в магичну дію слова, що може повернути душу зі світу мертвих, “розбудити” покійника (за зовнішньою подібністю мертвого зі сплячим), вони ґрунтувались на анімістичних уявленнях праслов'ян про здатність душі чути й бачити все, що відбувається у світі живих. Філарет Колесса зазначав, що в минулому призначення плачів було в тому, щоб голосним співом і криком відганяти від померлого злу силу, яка начебто зазіхає на його душу; та задобрити покійника через те, що не могли вернути його до життя, щоб він у загробному житті сприяв живим родичам, а не шкодив. Цим дослідник пояснює обрядову обов'язковість голосінь [2, 21–22]. Для матері, Східної Церкви, утрачені сини ніби теж переходять у ранг “небіжчиків”, хоча вона й намагається їх повернути з “того світу”.

В оригіналі:

“Niestetyż mnie nędznej, niestetyż nieszczęsnej. Ach ze wszecch stron z dóbr złupionej, niestetyż na świecką ciała mego hańbę z szat zwleczonej, biada mi nieznośnymi brzemiony obciążonej. Ręce w okowach, jarzmo na szyi, pęta na nogach, łańcuch na biodrach, miecz nad głową obojętny, woda pod nogami głęboka, ogień po stronach nieugaszony, zewsząd wołania, zewsząd strach, zewsząd prześladowania. Biada w mieściech i we wsiach, biada w polach i dąbrowach, biada w górach i przepaściach ziemi. Nie masz żadnego miejsca spokojnego, ani pomieszkania bezpiecznego. Dzień w boleściach i ranach, noc w stękanii i wzdychaniu. Lato znojne ku zemdleniu, zima mroźna ku śmierci. Mizernie bowiem nagość cierpię i aż na śmierć prześladowana bywam. Przedtem śliczna i bogata, teraz zeszepecona i uboga. Niegdy[ś] Królowa wszystkiemu światu ulubiona, teraz od wszystkich wzgardzona i strapiona.

Sam[e] do mnie co żywo wszelkie narody, wszyscy obywatele ziemscy przystąpcie, posłuchajcie głosu mego, a poznacie, com była przed laty i zadziwujcie się. Naśmiewiskiem teraz światu jestem, a przedtem ludziom i światu po dziwienie” [5, 58].

У перекладі:

“Горе мені, злиденній, ой горе, нещасній, звідусіль у багатствах моїх пограбованій, ой горе, на ганьбу тіла мого перед світом із шат роздягненій! Біда мені, нестерпними тягарями обтяженій! Руки в оковах, ярмо на шиї, пута на ногах, ланцюг на стегнах, меч над головою двосічний, вода під ногами глибока, вогонь з боків негасимий, звідусіль волання, звідусіль страх, звідусіль переслідування. Біда в містах і в селах, біда в полях і дібровах, біда в горах і в земних безоднях. Немає жодного місця спокійного ані житла безпечного. День у болістях і ранах, ніч у стогнанні й зітханні. Улітку спека до млості, взимку мороз до смерті: бо ж гола-голісінька й аж на смерть гнана буваю. Колись гарна й багата, тепер споганіла й убога. Колись цариця, всьому світові любя, тепер усіма спотворена та опечалена.

Приступіть до мене, усі живі, всі народи, всі жителі землі! Послухайте голосіння мого і дізнайтесь, якою я була колись, і подивуйтеся. Посміховищем тепер світові стала, а колись була дивом дивним і людям, і ангелам” [5, 59].

Текст “Треносу” можна класифікувати як голосіння матері за втраченими синами й руйнацію родових цінностей як важливого чинника в боротьбі зі злом. Голосючи, вона висловлює жаль із приводу втрати синів (“Витончена я була перед усіма, гарна і мила, принадна, як уранішня зоря вдосвіта, красна, як місяць, чарівна, як сонце, одиначка у матері своєї, вибрана у батьківській моєї, єдина чиста голубиця непорочна, ані жодного шраму чи зморшки або чогось такого не маю”). Перекладач дослівно відтворює ключові слова тексту на означення смутку матері через втрату синів, що характерно для похоронних плачів: “Olej wylany – imię moje, studnia wód żywych – nazwisko... Działkim rodziła i wychowała, a te się mię wyrzekły; i zostali mi się naśmiewiskiem i urąganiem. Ab[!] owiem zwlekli mię z szat moich i nago mię z domu mego wygnali; odjęli ozdobę ciała mego i głowy mej wdzięczność wzięli. Co większa, dniem i nocą starają się o biedną duszę moją i o zgubie mojej ustawicznie myślą” [5, 58]. У перекладі: “Олія розлита – ім’я моє; криниця води живої – ймення... Дітей народила і зростила, а вони зреклися мене, стали мені посміховиськом і глумом. Бо роздягли мене з шат моїх і нагою з дому мого вигнали: одняли оздобу тіла мого і голови моєї окрасу забрали. Що більше! Удень і вночі зазіхають на бідну душу мою і про згубу мою постійно мислять” [5, 59].

Текст поеми насичений усталеними словесними формулами і традиційними звертаннями (“Приступіть до мене, усі живі...”; “Послухайте і зважте, де є біль, подібна до болі моєї?”; “Слухайте жалісної моєї розповіді, всі народи, слухайте всі, хто живе в цілому світі!”), метафорами (сини “плоть мою отруйними жалами жалють”; “тяжко мені воістину з тим непокірним потомством, із тим отруйним зміїним кодром, тяжко!”; “о люди гріха, сини погібелі, ви, які противитесь Богові і возноситеся над усім, що зовуть Богом”). Часто метафоричні комплекси мають форму градації, яка здатна особливо сильно впливати на почуття. В оригіналі: “Kapłani moi olśnęli, Pasterze moi (nie chcąc widzieć, że o dusze idzie) oniemieli; Starcy moi zgłupieli, Młodzieńcy moi zdziczeli, Córki moje na wszeteczność się udały, i wszyscy jednym zamysłem Boga i prawdy jego zaniedbawszy, na duszę się moją przysięgli”. Ці риси художньої мови й чинники експресивної виразності збережено і в перекладі: “Священиків моїх осліпило, пастирї мої (не бажаючи знати, що про душу йдеться) оніміли, старці мої одуріли, молодь моя здичавіла, дочки мої до розпусти вдалися. І всі одним помислом, Бога і правду Його занедбавши, на душу мою заповзялися”.

Переклади Р. Радишевського яскраві й талановиті, демонструють неабияку майстерність, вільне володіння мовними засобами, технічну віртуозність, надзвичайну винахідливість. Перекладач намагається наблизитись до

лексичного складу та синтаксичних конструкцій оригіналу й часом досягає в цьому добрих наслідків.

У нескінченному внутрішньому діалозі зі світом, культурою, читачем розкривається пісенно-поетична творчість Р. Радишевського. Його тексти для пісень захоплюють глибиною думки, щирістю, багатством почуттів і настроїв. Більшість із них – взірці художньо-поетичної довершеності, такої гармонії змісту і форми, яка під силу лише справжньому майстрові пера. Його пісні – це узагальнене віддзеркалення багатьох подій і ситуацій нашої епохи; вони змальовують яскраві образи людей, почуття й помисли яких зрозумілі для всіх і для кожного; вони такі, що їх кожен може вважати своїми, напр., “Увійди у мій дім”: “Я на тебе чекав за межею бажання, / Я тебе виглядав, аж засріблились далі... / Та живе ще краплина надії остання. / Ти прийдеш і розвієш із серця печалі”.

У книжці “Пісні маминого серця” (Київ: ВЦ “Просвіта”, 2006. – 352 с.) автор пише: “Мама з перших хвилин мого життя і до її останніх днів дарувала мені, родині і всім, з ким вона спілкувалася, життєдайні пісні. Хоч як жорстоко не обходилася з нею доля, хоч як важко їй не було, чим би вона не займалася – гаптуванням, ткацтвом, плетінням, шитвом, поралась на городі чи пекла хліб, найкращий на усе село, працювала ланковою в колгоспі, куховаркою на весіллях чи влаштовувала різдвяне та пасхальне застілля – українська пісня супроводжувала її, як чисте повітря, як природний вияв народного багатства... Завдяки співу мамине рукоділля, здавалося, було насичене такою позитивною енергетикою, що надавало її вишивкам неперевершеної досконалості. Залишається дивуватися, як у непрості, жорстокі часи історії вона зберегла чистоту та красу людського духу” [4, 4].

Очевидно, що пісенний талант передався й синові. Його пісенні композиції дуже своєрідні, їх характерна риса – поєднання реалістичного малюнка життя з метафорично-символічною образністю. В них широко вжиті розгорнуті метафори, образи-символи, різноманітні усталені поетичні формули, психологічні паралелізми, що надає їм виняткової емоційної наснаженості та мальовничості у відтворенні життєвих явищ. Це особливо помітно в текстах, музику до яких написав композитор Ігор Якубовський (із ним Р. Радишевський видав 4 диски пісень), декілька з них увійшли до вже згадуваної збірки “Пісні маминого серця”, а інші опубліковані у книзі Р. Радишевського “Мелодії серця” (Київ: ВЦ “Просвіта”, 2006. – 136 с.), де тексти подано разом із нотами. Збірка складається із трьох розділів. До першого “Диск 1. Вірю в тебе, моя Україно!” увійшли пісні “Вірю в тебе, моя Україно”, “Я завжди з тобою, мамо”, “Пісня про Бухарів”, “Лети, моя пісне”, “Олесю, доне, повертайсь скоріш!”, “Посміхається Київ каштанами”, “Цей пізній дотик уст”, “Випускний бал”, “Увійди у мій дім”, “Різдвяна пісня”, “Шануймо дружбу”, “Батьківщина козацької слави”. Другий розділ “Диск 2. Серпнева рапсодія” містить пісні “Серпнева рапсодія”, “День і ніч без тебе”, “Зійшлися дві долі”, “Цвіт форзицій”, “А я до тебе тільки доторкнусь”, “Елегія для Марини”, “Якщо усе відомо про любов”, “Навіки я до тебе повернусь”, “Двічі не вступить в одну ріку”, “Я тебе не віддам вже нікому”, “Ритми серця”, “Нам однакові сняться сни”. Основу третього розділу (“Диск 3-4. Бузковий романс”) складають пісні “Краплина й вишня”, “Бузковий романс”, “Хвилини розлуки”, “Осінній етюд”, “Стихія любові”, “Посеред осені – люблю!”, “Весни в зелених очах”, “А тій лілеї личать позолоти”, “Навіщо ж ти покликала мене?”, “Танець японської вишні”, “І де ж ви, мого духу браття?”, “Нехай любов повернеться до нас”, “В лузі плачуть у котиках лози”, “Не відлітай”, “Плачу з любові, вмираю з любові”, “Весни казковий образ вирина”, “Весняні перегони”, “Любов всесильна

й неземна”, “Любов тримає нас на світі”, “Час гоїть рани”, “Барвінковий край”, “Акації, медові вечори”, “Там за рікою”, “Тебе нема”. І завершується збірка четвертим розділом “Мелодії серця”, куди ввійшли тексти, які ще чекають своїх композиторів: “Мелодії серця”, “Цвіте кліматіс”, “Птах співа в душі”, “Південний вітер”, “Циганська пісня”, “Деся на вітрах наша любов витає”, “Такі ми схожі й різні одночасно”, “Нема любові без страждання”, “Калиновий спів”, “Прощальний погляд”, “Образ з минулого”, “Заповіт матері”.

Багато пісенних текстів Р. Радишевського прикметні глибоким проникненням у життя, виходять далеко за межі змальованих подій. Вони хвилюють правдою, ліризмом, поетичною красою. Мабуть, через це музику до них, окрім уже згаданого Ігоря Якубовського, написали такі відомі композитори, як Геннадій Татарченко, Остап Гавриш, Олександр Злотник, Геннадій Володько. Їх виконують народні артисти України Олександр Василенко, Павло Дворський, заслужені артисти України Валерій Твін, Ірена Захарко, Марина Одольська, співачка Анна Конда, вони ввійшли до репертуару гурту “Козацькі забави”.

Говорити про надійність, ґрунтовність і силу характеру ювіляра навіть не доводиться, так ясно вони виступають у його багатогранній діяльності, у його ставленні до праці, до обов’язку, у взаєминах з іншими людьми. Однак магічний кристал його таланту має ще одну грань, про яку варто сказати б докладніше: ідеться про книговидавничу діяльність. Історія людської культури, за Хорхе Луїсом Борхесом, розгортається у просторі Всесвітньої бібліотеки (безконечності книги), де віддавна ширяться наукові гіпотези, художні образи й метафори, символи віри й мудрості багатьох століть, і люди переживають їх як події свого життя. Р. Радишевський дбає про те, щоби книга як феномен культури, факт культури, знак, символ, “текст”, який належно треба осмислювати, постійно доходила до читача, спонукала його до співпраці.

Вінцем книговидавничої архітектури ювіляра є серія “Київські полоністичні студії”, яка виходить із 1999 р. й нараховує ХХХ томів. У ХVІІІ томі цього видання вміщено покажчик праць, що ввійшли до серії; він справді вражає своєю предметністю, багатосторонністю, бо подає конгломерат найновіших знань, відомостей, приписів, які стосуються розвитку сучасної полоністики й компаративістики, діалогу Сходу і Заходу, проблем, пов’язаних зі схожістю і відмінністю літератур, комплексами ідей як можливими “образами”, “архетипами”, стратегічною лінією розвитку цих наук і проблемою самоідентифікації національних культур.

Окрім збірників статей, матеріалів конференцій, у цій серії вийшли також тематичні збірники “Адам Міцкевич і Україна” (1999), “Юліуш Словацький і Україна” (2000), “Ярослав Івашкевич і Україна” (2001), книжки Володимира Гнатюка “Українсько-польська правобережна романтична література” (2009), Станіслава Ульяша “Література пограниччя – пограниччя літератури” (2012), Богдана Бурдзея “Інший світ людської надії” (2015), Ростислава Радишевського “Польські письменники – Нобелівські лауреати” (2010), “Ю. І. Крашевський: діалоги з Україною” (2012), “Вибрані праці з літературознавства та фольклору” Юліана Маслянки (2013), тритомне видання “Рецепція творчості Тараса Шевченка в Польщі” (2014, кн.1–3) та ін. Ці книжки розкривають механізми взаємодії ідей (кроскультурності) у полоністиці й україністиці, сприяють виявленню достеменно значущості й самоцінності наукових ідей.

Реальні перспективи розвитку сучасної науки пов’язані з розширенням проблемного поля літератури, переходом від популярної раніше проблеми людини в колі онтологічних, гносеологічних, етико-естетичних цінностей до створення нової парадигми мислення, де полоністика, компаративістика, зрештою україністика постають як діалог культур. Цьому сприяє заснована

1999 р. з ініціативи Р. Радишевського серія “Бібліотека польської літератури”, в якій вийшли “Поезії” Юліуша Словацького (1999), “Поезії” Ярослава Івашкевича (2000), “Польські романтики “української школи”: Антоній Мальчевський, Северин Гощинський, Юзеф-Богдан Залеський” (2009), “Передзвони польської лютні. Антологія” (2001), “Вибрані поезії українською мовою” Лева Венглінського (2011, т.1), “Вибрані твори” Томаша Падури (2012), “Поєми. Лірика. Сатира” Володимира Висоцького (2012), “Софіївка. Поєма” Станіслава Трембецького (2015), “Польща і Москва” Аполло Коженювського (2015), “Вежі” Ярослава Івашкевича (2017, пер. Дмитра Павличка).

Ще одна серія книговидань, якою опікується наш ювіляр, – “Студії з україністики” (виходять із 2002 р., побачило світ 20 випусків). Окрім збірників наукових праць тут вийшли книжки “Християнство – романтичний месіанізм – сучасність” (2011) і “Шевченкознавчі та порівняльні студії” Стефана Козака (2012), “Літературознавча шевченкіана діаспори та польська рецепція Т. Г. Шевченка” Ростислава Радишевського (2014), “Росія як “опікунка” слов’ян” Станіслава Тадеуша Грабовського (2016), “Мова, фольклор, література польсько-українського пограниччя” Михайла Лесіва (2017), “Українознавчі праці” Мар’яна Якубця (2017), “Міфопоетика Нью-Йоркської групи” Тадея Карабовича (2017) та ін.

Із 2011 р. Р. Радишевський ініціював серію “Друкується вперше – літературні палімпсести”. У ній побачили світ “Твори у двох томах” Олександра Олеса (2011), “Твори у трьох томах” Василя Короліва-Старого (2012, т.1), “Вибрані твори у двох томах” Антіна Павлюка (2012, т.1), “Шевченкіана” Леоніда Білецького (2013, т. 1–3), “Літературознавчі праці” Ореста Зілінського (2013), “Твори у двох томах” Михайла Обідного (2013, т.1). Чекають на свого видавця підготовлена до друку шеститомна “Шевченкіана діаспори” й “Наукова спадщина Леоніда Білецького” (у 4-х т.).

Універсалізм Р. Радишевського має два головні виміри, щільно пов’язані між собою. Перший – це глибина проникнення в різні сфери діяльності і здатність до різних видів творчості, доповнена широтою його світогляду та обсягом знань. У цьому сенсі його універсалізм не тотожний багатій ерудиції, він є гранню творчої сили, її складником, формою її вияву. Він сусідить із гармонійною особистістю ювіляра, хоча, зрозуміло, гармонійна особистість – недосяжний ідеал. Другий вимір – це прикмета світогляду і творчості, ця прикмета допомагає йому вловити ритм, гармонію й дихання світу, осягнути почасти прихований закономірний зв’язок причин і наслідків, визначити панівний напрям у розвитку науки, духовного життя і відповісти на це своєю творчістю й кипучою енергією. Проте є ще одна особливість універсалізму вченого; ідеться про глибину пізнання життя й багатогранність його відтворення у продуктах своєї діяльності, про розкриття особливостей явища в його широких зв’язках, у результаті чого й досягається повнота розуміння його сутності. Отже, багатогранний талант Р. Радишевського як ученого-літературознавця, перекладача, поета-пісняря, видавця й редактора, мудрого керівника й активного громадського діяча, організатора науки, вихователя молодшого покоління не можна звести до об’єднання різних знань, енциклопедизму та ерудиції. Звісно, його творчість має різні джерела, убирає в себе різні школи і стилі, та все ж його багатогранна діяльність підпорядкована єдиному надзавданню – гуманістичній настанові, перемозі добра над злом. Він, як і всі великі вчені й письменники, прагне осягнути всю суперечність прогресу людської культури, прагне довести, що панівним началом цього процесу є добро й вірить в остаточну перемогу гуманізму.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Гарбовский Н.* Теория перевода. – Москва: Изд-во Московского университета, 2004. – 544 с.
2. *Колесса Ф.* Про вагу наукових дослідів над усною словесною творчістю // *Колесса Ф.* Фольклористичні праці. – Київ: Наукова думка, 1970. – 414 с.
3. *Мицько І.* Острозька слов'яно-греко-латинська академія. – Київ: Наукова думка, 1990. – 190 с.
4. *Радишевський Р.* Передмова // *Пісні маминого серця.* Пісенник / упор. Р. П. Радишевського. – Київ: ВЦ “Просвіта”, 2006. – С. 3–6.
5. *Смотрницкий М.* Тренос / пер. із старопол. та передмова Р. Радишевського. – Київ: Талком, 2015. – 557 с.
6. *Słownik języka polskiego / Red. W. Doroszewski.* – Warszawa: PAN, 1967. – 1486 s.

Отримано 31 січня 2018 р.

м. Київ

Ростислав Радишевський

УДК 821.161.2.09(081)

УКРАЇНСЬКА НАЦІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ У РОМАНІ “СУЗІР’Я ЛЕБЕДЯ” ЮРІЯ КОСАЧА

Роман “Сузір’я лебедя” Юрія Косача досліджено крізь дискурсивне осягнення пошуків письменника та художньо-естетичних чинників національної ідентичності, що стали рушійною силою українського філософського мислення та формування національного менталітету. Визначення філософсько-світоглядних засад творчості Ю. Косача та естетико-мистецького змісту національних ідей, сформульованих митцем, дозволили виокремити індивідуально-авторську концепцію національної ідентичності, що постала на засадах романтичної свідомості, а також визначити місце роману у філософсько-культурному контексті ХХ століття.

Ключові слова: національна ідентичність, національна культура, романтизм, національна свідомість, національний ідеал.

Rostyslav Radyshevskiy. Ukrainian National Identity in Novel “Constellation of Cygnus” (“Suzirya Lebedia”) by Yuriy Kosach

The novel “Constellation of Cygnus” (“Suzirya Lebedia”) by Yuriy Kosach is interpreted through discursive comprehension of the writer’s searches, as well as artistic and aesthetic factors of national identity, which became the driving force of Ukrainian philosophical thought and formation of national mentality. Identifying the philosophical and ideological basis of Yuriy Kosach’s creative work and the aesthetic contents of national ideas formulated by the artist, one may outline the special author’s concept of the national identity, based on romantic consciousness, and determine the place of the novel in the philosophical and cultural context of the 20th century.

The novel “Constellation of Cygnus” turns into a certain family saga of one Ukrainian Cossack noble family of the Roslavets (the Drahomanovs-Kosaches), in which the main values, goals and tasks of past, present and future life of Ukrainian people are described by means of literary symbols. This novel is not only a record of collective memory, it acquires a programmatic character defining and determining the very way of seeing certain phenomena of the historical, social, political, cultural and moral life of the Ukrainian nation. Consequently, the interpretation of its key symbols may be significant while reconstructing the cultural heritage as a part of Ukrainian national identity. The further formation of the Ukrainian nation in the 20th century involved modelling of a new national identity oriented towards the realization of a cultural potential. Yuriy Kosach’s historiosophical conception based on the idea of orientation towards Europe was coherent with needs of modernizing the national literary and aesthetic consciousness in response to Soviet policy of making the Ukrainian literature provincial and colonially dependent. Thus Yuriy Kosach tried to modernize Ukrainian national ideal in its content and aesthetics interpreting it in the context of European cultural tradition.

Keywords: national identity, national culture, romanticism, national consciousness, national ideal, national mentality.

В українській культурі серед великого кола митців, які найяскравіше й найорганічніше виразили національний образ світу, важливе місце належить Юрієві Косачу (1908 – 1990), талановитому прозаїкові та есеїстові, одному з активних організаторів мистецького життя повоєнної еміграції. Його роман “Сузір’я лебедя” набув функції своєрідної родинної саги українського козацько-